

УДК: 343.13:174.4(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.39>

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА

Допілка В.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри національного та міжнародного права
Одеського національного морського університету*

Загороднюк С.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Одеського Міжнародного гуманітарного університету*

Допілка В.О., Загороднюк С.О. Морально-етичні аспекти кримінальної процесуальної діяльності прокурора.

Питання правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України є актуальним і затребуваним.

Законодавство не детермінує етику, мораль і моральність. В науці кримінального процесуального права розповсюджена позиція щодо взаємозв'язку етики, моралі та моральності з кримінальними процесуальними нормами.

Між категоріями «право», «мораль» і «справедливість» не має бути розбіжностей, однак у теперішній час вони зустрічаються.

Мораль є зовнішньою формою етики і визначається у Кримінальному процесуальному кодексі України, в Законі України «Про прокуратуру», в Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів, звичаях і традиціях.

Моральність є внутрішньою формою етики і має суб'єктивний характер. Якщо мораль встановлює для людини бажаний, з позиції етичних і релігійних категорій, варіант поведінки у суспільстві, то моральність демонструє вже ставлення самої людини до таких категорій, детермінує вибір варіанту поведінки, який не завжди може бути моральним.

У вузькому розумінні етика ототожнюється з мораллю, тобто розглядається як об'єктивне відображення відповідних правил поведінки у зовнішніх формах, тобто є доцільним щодо ототожнення норм етики і норм моралі.

Основним завданням етики є протидія злу, але не людям, а значить перемога добра забезпечується пошуком нових шляхів розв'язання протистояння добра зі злом, втіленням ідеалів добра, протиставляючи їх примусу та насильству, які є наслідками зла.

Право прагне обмежити зло, поширюючи сферу дії на суспільні відносини. Завдяки наданню загальнообов'язкового характеру моральним критеріям, право обмежує свавілля уповноважених суб'єктів. Це досягається шляхом законодавчого закріплення таких категорій як «сумлінність», «розумність», «справедливість» та «гуманність», що забезпечують високі соціальні цінності правозастосування.

У самому понятті права закладено моральні чинники, які втілені у закон завдяки формальним вимогам, порушення яких призводить не тільки до моральних, але і до правових санкцій.

Отже, засади кримінального процесу побудовані на моральних соціальних цінностях, втілених у законі.

Визнаючи важливість етичних вимог до суб'єктів, які здійснюють кримінальну процесуальну діяльність, науковці зосереджують увагу на дослідженні питань професійної етики прокурорів.

Ключові слова: мораль, професійна юридична етика, кримінально-процесуальні відносини, професійна діяльність прокурора, принципи професійної етики прокурора.

Dopilka V.O., Zahorodniuk S.O. Moral and ethical aspects of the prosecutor's criminal procedural activity.

The issue of legal regulation and implementation of ethical norms in the criminal procedure of Ukraine is highly relevant and in demand. Legislation does not clearly define the concepts of ethics, morality, and moral conduct. In the science of criminal procedure law, the prevailing position emphasizes the interrelation between ethics, morality, and morality-related norms and criminal procedural rules.

There should be no contradictions between the categories of «law,» «morality,» and «justice,» although such discrepancies can be observed today. Morality is the external form of ethics and is reflected in the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On the Prosecutor’s Office”, the Code of Professional Ethics and Conduct of Prosecutors, as well as customs and traditions.

Morality, in turn, is the internal form of ethics and has a subjective character. While morality establishes a desirable model of behavior in society from the perspective of ethical and religious values, morality (moral conduct) reflects the individual’s own attitude toward such values, determining their choice of behavior, which may not always align with moral standards.

In a narrow sense, ethics is often equated with morality, being regarded as an objective reflection of behavioral rules in external forms. Thus, it is reasonable to identify ethical norms with moral norms. The primary purpose of ethics is to counteract evil—not people—whereby the triumph of good is achieved through searching for new ways to resolve the confrontation between good and evil, by promoting ideals of good as opposed to coercion and violence, which are consequences of evil.

Law seeks to limit evil by extending its reach to social relations. By granting binding force to moral criteria, the law restricts the arbitrariness of empowered actors. This is achieved through statutory recognition of categories such as “good faith,” “reasonableness,” “justice,” and “humanity,” which ensure high social values in law enforcement.

The very concept of law incorporates moral factors that are embodied in legislation through formal requirements, the violation of which leads not only to moral but also legal sanctions. Therefore, the foundations of criminal procedure are built upon moral social values embodied in law.

Recognizing the importance of ethical standards for actors engaged in criminal procedural activities, scholars focus on the study of issues related to prosecutors’ professional ethics.

Key words: morality, professional legal ethics, criminal procedural relations, prosecutor’s professional activity, principles of prosecutors’ professional ethics.

Постановка проблеми. В статті розглядаються проблемні питання щодо професійної юридичної етики прокурорів, співвідношення категорій: «етика», «мораль» і «моральність», а також морально-етичних аспектів кримінальної процесуальної діяльності.

Мета дослідження: визначення поняття моральної свідомості, професійної юридичної етики, етики у кримінальному процесі та професійної етики та поведінки прокурорів.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням питань вказаної проблеми займалися наступні вітчизняні вчені, а саме: Аббасова Д.Л., Билиця І.О., Гуртієва Л.М., Грошевий Ю.М., Капліна О.В., Лапкіна А.В., Лозовий В.О., Петришин О.В., Шульга А.О. та інші.

Виклад основного матеріалу. Окремі професії мають за основу певні дії та технології, а також певний зміст, що визначає їх специфіку, тому «здійснення своїх функціональних обов’язків залишає відбиток на особистісних рисах, моральних якостях та світогляді людини» [1, с. 3].

Працівники, які комунікують з громадянами в процесі своєї діяльності, мають дотримуватись певних норм моралі поряд з професійними навичками і вміннями та мати ті моральні якості, які дозволяють їм стати кваліфікованими спеціалістами.

Мораль є універсальним способом регулювання людської поведінки і регулятором суспільних відносин, нормою поведінки людей. У такому значенні мораль виступає однією з основ кримінального судочинства.

Засвоєння моральних основ кримінально-процесуального права потрібно розглядати як необхідну умову і методологічний принцип формування професійної правосвідомості прокурорів. Моральні норми, які за своїм змістом збігаються з правовими нормами, лежать в їх основі, тому кожна кримінально-процесуальна норма є морально-правовою [2, с. 33]. Наприклад, заборона домагатися показань обвинуваченого шляхом насильства, погроз має моральну основу; разом з тим, оскільки вона набуває правову форму порушення даної моральної заборони, настає кримінальна відповідальність [3].

У зв'язку з тим, що юридична практика пов'язана з розв'язанням певних конфліктів, професійна діяльність юристів пов'язана з інтересами людей, їх благ. Все це накладає моральну відповідальність за результати своєї діяльності на прокурорів, вимагає від них певних моральних та вольових якостей. Також слід мати на увазі й те, що до правоохоронців, наділених владними повноваженнями, ставляться підвищені моральні вимоги як до представників влади.

Моральна свідомість є специфічним видом суспільної свідомості, спрямованої на опанування ціннісних якостей соціальних відносин і поведінки громадян у відповідності з нормами моралі. Культура моральної свідомості включає культуру етичного мислення і культуру моральних почуттів.

Культурний потенціал моральної свідомості реалізується в культурі етичного мислення, а її критерієм є оптимальність прийняття певних рішень і розв'язання моральних конфліктів. Моральна свідомість має спиратись не тільки на аргументи розуму, а й на силу почуттів. Саме почуття людини, «відшліфовані моральністю, є могутнім фактором переведення етичних знань у моральні вчинки» [1, с. 37].

Професійна юридична етика вивчає вимоги до окремих учасників кримінального судочинства, а саме: судді, прокурора, слідчого та ін. Відповідно до цього, виокремлюють судову, прокурорську, слідчу етику. Загальними моральними нормами є гуманний та індивідуальний підхід до людей та повага до них; при цьому неприпустимими є правовий нігілізм і некомпетентність.

Юридична етика призначена «обґрунтувати зміст морального ідеалу юриста-спеціаліста, дослідити причини і форми деформацій морально-професійної свідомості та запропонувати засоби їх подолання» [1, с. 15].

Працівники прокуратури, слідчі зобов'язані дотримуватись етичних вимог у своїй професійній діяльності, порушення яких є службовим проступком з настанням відповідних правових наслідків. Кримінально-процесуальне законодавство України не регламентує етичні стандарти поведінки суб'єктів кримінального провадження. Разом з цим, професійна етика не може розглядатися ізольовано, поза кримінальною процесуальною діяльністю, а має досліджуватись як один із проявів реалізації етичних норм у кримінальному процесі, бо будь-яка кримінальна процесуальна процедура проводиться за участі людини.

Категорії «етика», «мораль» і «моральність» є взаємообумовленими, але не тотожними. Етичні норми співпадають з моральними лише у межах вузького розуміння етики. Абсолютне отождивлення цих категорій нівелювало б суб'єктивну складову, яка є вирішальною у визначенні етичної або неетичної поведінки учасника кримінальних процесуальних правовідносин, тому що норми моралі існують незалежно від волі людини. Етичність розкривається лише під час взаємодії моралі і моральності, які є рівними між собою і вужчими за поняття «етика» [4, с. 298].

Етичні аспекти кримінальної процесуальної діяльності визначаються за критеріями:

- 1) наявність у кримінальній процесуальній нормі прямого посилання на етичні категорії (честь, гідність, справедливість, свобода);
- 2) етико-змістовне наповнення кримінальної процесуальної норми;
- 3) визначення кримінальною процесуальною нормою порядку взаємодії між суб'єктами з позиції етичних категорій;
- 4) існування суперечностей між кримінальною процесуальною нормою і етичними категоріями;
- 5) кримінальна процесуальна норма наділяє суб'єкта правозастосування правом вибору варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах або неповно регламентує відносини, які можуть виникнути у правозастосовній практиці [2, с. 26].

Правозастосовній практиці відомі випадки використання етичної аргументації для обґрунтування процесуальних, зокрема судових рішень у кримінальних процесуальних правовідносинах етичного характеру (фактично йдеться про вплив норм моралі на правозастосування).

Використання етичної аргументації у формі правової має місце за наявності у кримінальній процесуальній нормі оціночного поняття, яке тлумачиться через етичні категорії. Наприклад, сумніви у неупередженості професійного суб'єкта кримінального провадження є підставою для його відводу (щодо суду – п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК України). Правозастосовній практиці відомі випадки, коли упередженість судді або прокурора проявлялась у неетичній поведінці відносно інших учасників процесу.

Всі учасники кримінальних процесуальних відносин, зокрема прокурор, зобов'язані дотримуватись етичних вимог як у професійній діяльності, так і у приватному житті. Порушення таких

правил кваліфікується як дисциплінарний проступок і є підставою для притягнення особи до відповідальності [5].

Незважаючи на те, що Кримінальний процесуальний кодекс України не регламентує етичні стандарти поведінки суб'єктів кримінального провадження, питання професійної етики не можуть досліджуватись ізольовано (тобто за рамками здійснення кримінальної процесуальної діяльності), а мають розглядатись як один із проявів реалізації етичних норм у кримінальному процесі. Це пояснюється тим, що будь-яка кримінальна процесуальна процедура проводиться за участі людини, яка має власний світогляд щодо моральних, релігійних переконань, який може безпосередньо або опосередковано впливати на виконання суб'єктами їх професійних обов'язків.

Отже, етика у кримінальному процесі являє собою категорію, яка охоплює:

1) моральні норми, об'єктивовані у кримінальні процесуальні норми, кодекси і правила органів самоврядування, які визначають етичні стандарти здійснення професійної діяльності суб'єктів кримінального провадження, релігійних нормах, звичаях і традиціях;

2) моральні установки суб'єкта, які детермінують вибір варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах. При цьому у вузькому розумінні етика дорівнюється до моральних норм, а в широкому – охоплює як моральні норми, так і моральні установки учасників процесу.

Етичні норми співпадають з моральними лише у межах вузького розуміння етики. Абсолютне отождествлення цих категорій нівелювало б суб'єктивну складову, яка є вирішальною у визначенні етичної або неетичної поведінки учасника кримінальних процесуальних правовідносин. Це пояснюється тим, що норми моралі існують незалежно від волі людини.

Етичність розкривається лише під час взаємодії моралі і моральності, які є рівними між собою і вужчими за поняття «етика».

Етичні аспекти кримінальної процесуальної діяльності визначаються за критеріями:

1) наявність у кримінальній процесуальній нормі прямого посилання на етичні категорії (честь, гідність, справедливість, свобода);

2) етико-змістовне наповнення кримінальної процесуальної норми;

3) визначення кримінальною процесуальною нормою порядку взаємодії між суб'єктами з позиції етичних категорій;

4) існування суперечностей між кримінальною процесуальною нормою і етичними категоріями;

5) кримінальна процесуальна норма наділяє суб'єкта правозастосування правом вибору варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах або прогально (неповно) регламентує відносини, які можуть виникнути у правозастосовній практиці [6, с. 89].

Ст. 3 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів визначає правову основу регулювання відносин у сфері професійної етики та поведінки прокурорів [7]. Правову основу регулювання відносин у сфері професійної етики та поведінки прокурорів становлять також інші закони України, зокрема, Закон України «Про захист суспільної моралі», який встановлює правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль. Поняття «суспільна мораль» у цьому Законі визначається як система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [8].

Правову основу регулювання відносин у сфері професійної етики та поведінки прокурорів становлять Конституція України, Закони України: «Про прокуратуру», «Про захист суспільної моралі», «Про запобігання корупції» тощо.

Поняття «правила прокурорської етики» не обмежується вимогами вищевказаних нормативно-правових актів та є ширшим за змістом. «Етичні норми поширюються і на службову сферу, і на приватне життя прокурора, включають у себе як правила професійної діяльності в усіх аспектах, так і вимоги спеціального, загального законодавства й моральні засади суспільного життя. Зазначені норми формують стандарт поведінки, яка має відповідати статусу та сприяти довірі та повазі суспільства до органів прокуратури і представників цієї професії» [9].

Згідно ст. 4, яка передбачає основні принципи професійної етики та поведінки прокурорів Закону України «Про прокуратуру», професійна діяльність прокурорів ґрунтується на принципах: верховенства права та законності; поваги до прав і свобод людини і громадянина, недопущення дискримінації; незалежності та самостійності; політичної нейтральності; презумпції невинуватості; справедливості, неупередженості та об'єктивності; професійної честі і гідності, форму-

вання довіри до прокуратури; прозорості службової діяльності, конфіденційності; утримання від виконання незаконних наказів та вказівок; недопущення конфлікту інтересів; компетентності та професіоналізму; доброчесності, зразковості поведінки та дисциплінованості; поваги до незалежності суддів [10].

Вищевказані принципи встановлюють певні стандарти поведінки прокурорів. Вони визнаються та підтримуються в усіх демократичних правових системах; закріплені на законодавчому рівні, проте кожен із них містить також морально-етичну складову, що полягає у формуванні відповідних правил прокурорської етики та цінностей професії (ст. 3 Закону України «Про прокуратуру») [10]. Згідно цих принципів, прокурор зобов'язаний: неухильно додержуватися присяги прокурора, виявляти повагу до осіб під час здійснення своїх повноважень, не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, додержуватися правил прокурорської етики, зокрема не допускати поведінки, яка дискредитує його як представника прокуратури та може зашкодити авторитету прокуратури, а також вдосконалювати свій професійний рівень та з цією метою підвищувати кваліфікацію [10].

Висновки. Отже, принципи професійної етики та поведінки прокурора є вихідними ідеями, основоположними й універсальними показниками, що складають певний орієнтир для прокурорів у визначенні своєї поведінки.

Вагомою складовою у законодавчо визначених загальних обов'язках прокурора є також професійна етика та її принципи (ч.ч. 2–4 ст. 19 Закону України «Про прокуратуру») [10].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лозовой В.О., Петришин О.В. Професійна етика юриста. Х.: Право, 2004. 176 с.
2. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. Х.: Право, 2010. 608 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Гуртієва Л.М. Аксиологічний напрямок у теорії слідчої етики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. С. 296–300.
5. Дисциплінарний статут прокуратури України: Закон України від 22 черв. 2006р. № 2710-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 36. Ст. 299.
6. Аббасова Д.Л. Етичні норми у кримінальному процесі України: монографія / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. К.: Юрінком Інтер, 2024. 328 с.
7. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: затв. *Всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квіт. 2017 р.* Київ: Генеральна прокуратура України, 2017. 24 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text>.
8. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листоп. 2003 р. № 1296-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 192.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 квіт. 2021 р. у справі № 826/9606/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.
10. Про прокуратуру: Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.